

Наталія ДЗЬОМБА,
*аспірантка кафедри теорії
і практики журналістики
Львівського національного університету*

УДК 007: 304: 070

ДО ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Етнопсихологічну візію шістдесятників про українську націю окреслено у формі дворівневої структури «світогляд – темперамент». Риси національного характеру категоризовано за оціночним підходом авторів.

Ключові слова: *ментальність, світогляд, національний характер, темперамент.*

Публіцистичне дослідження української ментальності помітно випереджає – і хронологічно, й кількісно – наукове вивчення цієї проблеми. Причини очевидні: методологічний інструментарій етнопсихологів доволі обмежений, а вимога верифікації неминуча. Попри гіпотетичність публіцистичних висновків, вони здебільшого не суперечать науковим результатам, вигідно слугуючи аргументаційною опорою. Професійні етнопсихологи (Д. Чижевський, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, В. Янів) слідом за визначними публіцистами (М. Костомаровим, І. Нечуєм-Левицьким, Д. Донцовим, В. Липинським, Ю. Вассияном, М. Шлемкевичем) констатують домінування в українській натурі емоційно-почуттєвого чинника над раціонально-вольовим. Крім одностайного визнання української пасивності, споглядальності й мрійництва, існують альтернативні підходи. Так, якщо Д. Чижевський у «Нарисах з історії філософії на Україні» позитивно оцінює українську емоційність, вказуючи на її заслуги культурницького характеру, то В. Липинський в «Листах до братів-хліборобів» вважає, що ця психологічна особливість українців може бути корисною тільки після здобуття власної державності. Цей фактор – (без)державності – спонукав і Д. Донцова гостро критикувати український національний характер, наголошуючи на необхідності подолання деструктивної почуттєвості. Саме вона, міркують публіцисти, не витримує прагматичного тиску російської раціональності і твердості й врешті призводить до безперестанних поразок.

Уперше компаративним підходом до вивчення національного характеру українців через вдачу росіян (цей метод так і залишився популярним в українській публіцистиці) скористався в XIX ст. М. Костомаров у публіцистичній праці «Дві руські народності» (журнал «Основи», 1861). Це перше дослідження української етнопсихології – загалом публіцистичне, глибоко закорінене в історичний ґрунт. (Цікаво, що студія М. Костомарова збіглася в часі з діяльністю німецьких учених М. Лязаруса та Г. Штайнталя, названих згодом «батьками» етнопсихології [1]). Публіцист робив такі висновки: українська ментальність («південноруська народність») відрізняється від російської («великоруської народності») індивідуалізмом, волелюбністю, прагненням

до справедливості, терпимістю (повагою) до чужого, відсутністю національної зарозумілості і, найголовніше, усвідомленням роздільності церковної влади від мирської. М. Костомаров пише, що росіяни схильні боготворити правителя і виправдовувати його будь-які вчинки, вбачаючи в них Божий промисел. Публіцист відзначає українську непостійність, брак чітко визначеної мети і твердості при її реалізації, не відмовляючи в цьому росіянам.

Здебільшого в руслі костомаровських спостережень розвивається подальша українська публіцистична думка про національну ментальність. Але заперечує історик у його твердженні, ніби національний характер росіян не становить для українців такої загрози, як характер поляків, ментально ближчих з «південноруською народністю». Так згодом з'являються мотиви публіцистичного протиставлення українського й російського менталітетів, ґрунтовані на історично перевіреній хибності наведеного в останньому абзаці міркування М. Костомарова.

Публіцистика шістдесятників ХХ ст. цікава щонайменше тим, що вносить в історіографію української етнопсихології висновки, базовані на спостереженні за тривалим співіснуванням українців та росіян у формі новоімперської побудови радянського зразка. Шістдесятницька візія традиційної української ментальності є основним проблемним вузлом цієї статті, **мета** якої – розробка ментальної структури українців. Незважаючи на значний інтерес науковців до українського шістдесятництва, серед усього масиву текстів не виявлено жодного дотичного до заявленої проблеми. Попри інтердисциплінарність діяльності шістдесятників, ця прогалина належить передусім науці про соціальні комунікації. Закономірно, що дослідників руху опору другої половини ХХ ст. (Ю. Курносів, Г. Касьнов, А. Русначенко та ін.) ментальне питання не цікавило, адже, на відміну від мовного чи культурного, не відображало активного протистояння.

Утруднює дослідження етнопсихологічних поглядів (зокрема публіцистичних) термінологічна складність поняття «ментальність» і його взаємозв'язок із семантично близькими «менталітет» та «національний характер». Якщо публіцистична манера шістдесятників дозволяє їм послуговуватись усіма категоріями як тотожними, то науковий характер цієї статті зобов'язує звернутись за довідкою до історіографії проблеми. Доволі вичерпне визначення ментальності наводить В. Храмова: «Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства» [24, с. 4]. Таким чином у структурі ментальності можна розуміти два «рівні»: базовий психологічний (або власне ментальність) та похідний світоглядний (національний характер). На основі цих та схожих теоретичних зауваг етнопсихологічні погляди шістдесятників аналізуватимемо з урахуванням того, що «ментальність» і «національний характер» співвідносяться між собою як внутрішнє і зовнішнє, душевно-невидиме й поведінково-матеріалізоване. В. Храмова не дозволяє багатоманітності термінологічних синонімів заволодіти текстом: дослідниця використовує на позначення української ментальності різні поняття – «українська душа», «українська психіка», «національний характер» й ін.

Публіцисти-шістдесятники змодельювали ментальний тип української людини в так званому образі *предка-батька*. Психологічний портрет колективного носія українськості розкрито, по-перше, через вказівку на властиві і не притаманні йому риси й, по-друге, через порівняння з ментальністю однаково територіально близьких європейської та азійської цивілізацій (і головно російського народу в межах останньої). Оцінний підхід публіцистів до рис українського національного характеру спонукає категоризувати останні на *однозначно позитивні, неоднозначні, однозначно негативні та нейтральні* якості вдачі.

Групу *однозначно позитивних* – так званий *світоглядний рівень ментальності* – становлять *риса моральності та суспільно-політичні принципи* української нації, що є основою її національного характеру. В цьому контексті шістдесятникам належить візія українця як м'якосердного й шляхетного, щирого і щедрого, справедливого і незлопам'ятного, лагідної вдачі *християнина й філантропа*, з одного боку, й волелюбного, однак миролюбного, не агресивного ксенофоба – *патріота й демократа* – з іншого. В гармонійній сполучці гуманістичного первня зі здоровим національним почуттям й постає, за шістдесятниками, український світогляд. Найбільш близько до цієї ідеї підійшов у тексті «Три виходи з одного геополітичного тупика» М. Маринович, адже суголосно з вищеописаним виокремлює «моралістичну» (домінантну) й «громадянську» або «державницьку» [15, с. 38] ментальності українців. На цих же двох іпостасях національного характеру наполягає в самвидавному есеї «Репортаж із заповідника імені Берії» В. Мороз: «Як утвердити деспотизм кам'яного віку в душі українця, який вже в середні віки обирав кошового і сам міг стати кошовим, – тут на «державницьку», а далі на «моралістичну ментальність» натякає публіцист, – який (українець. – Н. Дз.) породив філософію Сковороди – гімн людській особистості...?» [17, с. 81].

Джерелом українського світогляду є, за шістдесятниками, авторитет закону як ідеї, глибше – внутрішня потреба справедливості. В цих рамках національно характерний для українців патріотизм убережений від патології шовіністичної форми, а ментальне вільнолюбство збалансоване миролюбністю. На відсутності в українців почуття територіальної жадоби, неагресивності й демократизмі наголошує більшість публіцистів-шістдесятників. Першість цієї ідеї належить І. Дзюбі, задекларованій у праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?»: «Український народ ніколи не був агресивним і нетерпимим до інших, ніколи в своїй історії не поневолював інших народів. Переважній більшості української інтелігенції внаслідок її демократизму завжди був чужий вузький націоналізм і зовсім не властивий шовінізм» [4, с. 50].

Демократичному світорозумінню українців публіцисти віднаходять переконливе обґрунтування у формі історичної аргументації. Політична історія народу від найдавніших часів, зазначено у текстах більшості шістдесятників, засвідчує його схильність до індивідуального волевиявлення у формі козацьких рад та народних віч. Передумовою утвердження цього як традиції аж до ментального рівня Л. Лук'яненко називає *індивідуалістичну натуру* українця. Людина, як найвища цінність, ніби продовжує Є. Сверстюк, є фундаментальною основою демократії, і саме в міру гуманістичного центру українського світобачення демократизм ментально властивий нації. Над його підвалинами в українському суспільстві публіцист розмірковує головню у тексті «Християнські основи демократії», що самим уже заголовком передає суть авторської позиції. «Я хотів би окреслити українську демократію, – конкретизує Є. Сверстюк, – як таку, що віками будувалась на християнських основах» [22, с. 714].

Відповідно до персоналістичної неоднорідності шістдесятникам властивий неоднаковий рівень глибини осмислення українського світогляду. Образно кажучи, одні осягають це «древо» з «корінням» (Р. Іванчук, М. Косів, Л. Лук'яненко, В. Мороз), де воно – «моралістична» й «громадянська (державницька) ментальності»-світогляди, інші обмежуються плодами-рисами (І. Гель, М. Горинь, І. Дзюба, І. Драч, Д. Павличко) – *демократизм, патріотизм, християнськість, свободолюбивість, миролюбність* і т. д., а дехто (М. Маринович, Є. Сверстюк) ідентифікує й насінину – *християнськість*. У рамках цієї простої схеми якнайкраще вдається окреслити шістдесятницьку (хоч колективно-взаємодоповнювальну, та в жоднім аспекті не суперечливу) *модель українського національного характеру*. Так, ментально українець у координатах публіцистики шістдесятників – самодостатня особистість, індивідуаліст, світоглядно позбавлений

рабської психології підлеглості земному ідолові («Не в особі ми (українці. – Н. Дз.) шукаємо гаранта сталого справедливого ладу, а в законі» [10, с. 4]) й/бо усвідомлено перейнятий жертвовною відданістю небесному Творцеві («Бог – був усе, цар – ніщо [19, с. 149]). Саме християнське начало визначає *духовну* течію національної вдачі українця, «глибинне органічне єство» якого «по своїй суті – євангельське» [13, с. 12].

«Духовноцентричність» [12, с. 24] (М. Маринович) – це та особливість, що вирізняє національну ментальність українців, й беззаперечна підстава її приналежності до європейської цивілізації. Однак визначними рисами своєї національної вдачі – правовою свідомістю, міжнаціональною толерантністю й християнською мораллю – українці не тільки максимально близькі з європейцями, а й світоглядно неподібні на росіян. За шістдесятниками, все, що становить українську ментальну ідентичність, у жодному аспекті не суперечить європейській і в усьому – російсько-азіатській. Адже росіянин – не миролюбний, як українець, а агресивний завойовник, не законовимогливий демократ, а царепослушний раб, не смиренний патріот, а територіально ненаситний імперіаліст, прагне не рівноправ'я, а зверхності й панування. Християнська віра, як єдина очевидна між ними спільність, у російському варіанті пошкоджена вождистським ідолопоклонством, і тому українська та російська аксіологічні системи (й відповідні світогляди) помітно дисгармоніюють між собою. Головно в такому: «...культ особи... є іманентною властивістю цієї країни з її віковими традиціями рабства і цезаризму» [23, с. 467], – про державу росіян йдеться у публіцистичному листі В. Стуса, й діаметрально протилежне про українців – у Є. Сверстюка і Л. Лук'яненка відповідно: «Українцям просто бракує «беззавітної відданости» вождеві. Можливо, їм бракує російського прагнення мати свого Івана Грозного, Петра Першого, Леніна-Сталіна?» [21, с. 102]; «... кияни, як і вся Україна, кричать: «Нам треба твердий закон!» Московити кричать: «Нам треба твердий президент (цар)!». У цьому вся суть різниці між Європою і Азією!» [10, с. 4].

Не заперечуючи значення східної цивілізації для формування української духовності, шістдесятники все ж ствердили, що «...саме Європа справила вирішальний вплив на вироблення української національної ментальності» [3, с. 210], й аргументовано наполягли на її приналежності до європейської, а не російської чи навіть слов'янської («...орієнтованої на одну-єдину, абсолютну істину» [14, с. 13]) ментальної групи.

Неоднозначні риси національного характеру українців (однозначно не трактовані публіцистами) формують основу уявлення про темперамент нації або її так званій *психологічний рівень ментальності*. Генетично притаманними українцям, за шістдесятниками, є домінування екстравертивної відкритості над інтровертивною замкненістю й кордоцентричної емоційності над прагматичним раціоналізмом.

Саме лише визнання багатокультурного впливу – західного і східного – на формування української духовності, що оригінально синтезувався в ній, свідчить про шістдесятницьке обстоювання екстравертності в потрактуванні національної психології. Та якщо Л. Костенко вбачає українську екстравертність у несхильності до ізоляціонізму й позитивно оцінює це, то М. Маринович невдоволено констатує «...велику лабільність (тобто нестійкість) українського характеру щодо сторонніх впливів» [16, с. 63] й тим самим підтверджує психологічну відкритість української натури.

У широкому оціночному діапазоні шістдесятники осмислюють емоційність вдачі українця. Між мінімальною констатацією його «тонкої емоційної душі» [9, с. 195] Л. Лук'яненком й несприйняттям як «сльозливої нації» [18, с. 242] Д. Павличком – ґрунтовний погляд публіциста Ю. Бадзя зі статті «Воля жити – у свідомості права, перед лицем загроз і викликів часу» розцінює український кордоцентризм як перевагу націо-

нальної культури й ущербність для державотворення. Неоднозначно висловилась про це Л. Костенко в інтерв'ю журналу «Сучасність» (передрук з лондонського «Soviet Ukrainian Affairs», 1989): «...в нашому народі є... якась геніяльна емоційність, котра давала йому змогу бути безмежно хоробрим у боротьбі за свободу, дарувала йому дивовижні пісні; котра зумовлювала й те, що він міг розгубитися перед грубою силою і через доброту свою навіть притихнути на деякий час... Але ця ж емоційність дає змогу народові бути молодим, іще раз молодим і вічно життєздатним! Змогу регенерації, відродження» [7, с. 116].

Діяльна українська емоційність здатна, вочевидь, компенсувати власне домінування, навіть витіснення раціоналістичного конструктивізму. Ще далі в напрямку цієї ідеї зайшов публіцист М. Маринович, стверджуючи: виключно романтичності своєї натури українська нація повинна завдячувати власними історичними досягненнями: «...незнищенна наша емоційність... Українець спроможний на великі прагматичні справи, коли вірить; і він же перетворюється на морального покруча і суспільний шлак, коли втрачає віру і змушений діяти за логікою зневіреного прагматизму» [12, с. 24].

Отже, українська емоційність спроможна або сублімуватись раціональним прагматизмом (трансформуватись в дію), або, залишаючись у собі, виробляти менш потужну енергію. Залежно від цього сама *українська натура мінлива (двоїста)*: це *активний хлібороб* і «зовнішня людина» у першому випадку та *пасивний споглядач* і «внутрішня людина» [2, с. 41] – у другому. Дослівне підтвердження цього наукового висновку-припущення віднаходиться в драчевому (з посиланням автора на М. Гоголя) окресленні українського менталітету: «поєднання... рис активного хлібороба чи воїна із пасивністю споглядальної натури степовика-кочівника» [5, с. 376]. Етнопсихолог О. Кульчицький теж виокремлюючи відповідні типи поведінки українця – «авантурничо-козацький життєвий стиль» («*vita maxima et heroica*») і «стиль притасного існування» («*vita minima*») [8, с. 53], посилається на історичний аспект (постійна загроза небезпеки) формування української психіки.

До неоднозначних рис української ментальності в рецепції шістдесятників можна зачислити притаманне українцям негативне ставлення до влади і пов'язане з цим прагнення її постійної заміни іншою – так звану «традиційну українську ворохобну отаманщину» [6, с. 64], за висловлюванням І. Дзюби. Часто саме на ній, стверджують публіцисти, спекулювали протягом історії сусіди з твердою владою.

Встановлена *споглядальність* української натури, очевидно, продукує *однозначно негативні риси* характеру українців: надмірну терплячість-витривалість, що часто переходить у байдужість, і схильність до самоприниження. Сюди ж належить й найбільш суперечлива («вроджена» чи «набута», «реальна» чи «нав'язана») у розумінні шістдесятників риса українців – схильність до міжусобиць і внутрішніх чвар.

Група так званих *нейтральних якостей* (неоцінено-констатовані) обмежується двома, однак беззаперечними, характеристиками українця як *жартівника й пісняра*, а України як «країни дотепного гумору і безмежно тужливої пісні» [11, с. 246]. Не інтерпретовані ці риси української вдачі, можливо, саме з міркувань їх беззаперечно позитивного змісту.

Отже, публіцистика шістдесятників формує уявлення про українця як емоційного й життєрадісного екстраверта, сангвінічний темперамент якого балансує з мрійливо-споглядальною пасивністю флегматика. Його ж гуманістично-патріотичне світосприйняття можна визнати як *сковородинсько-шевченківське*, відповідно до потрактування Г. Сковороди «голосом українського національного ества» [20, с. 45], а

Т. Шевченка – «камертоном, за яким впізнавала свою тональність вся Україна» [14, с. 98].

Етнопсихологічна публіцистика шістдесятників продемонструвала не глибоко-дослідницький, а широкоінформативний інтерес авторів до української ментальності, чим засвідчила свою зорієнтованість не на цільову аудиторію, а на пересічного читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова І. До проблеми української ментальності / І. Абрамова. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/fil_2008_1_2/2008-26-06/abramova.pdf
2. Бадзьо Ю. Воля жити – у свідомості права, перед лицем загроз і викликів часу / Ю. Бадзьо // Національна ідея і національне питання. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 39–47.
3. Гель І. Духовність України і спільний європейський дім / І. Гель // Грані культури. – Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1993. – С. 209–216.
4. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 336 с.
5. Драч І. «Не зумів витиснути з себе поета...» : інтерв'ю / І. Драч // Політика: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю. – К., 1997. – С. 369–382.
6. Інтерв'ю Ігоря Пеленського з Іваном Дзюбою // Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ : науково-популярне видання. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 64–72.
7. [Костенко Л.] «Пройти через усі болі й укріпитися духом» // Сучасність. – 1990. – Ч. 1. – С. 113–117.
8. Кульчицький О. Світовідчуження українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48–65.
9. Лук'яненко Л. Відпустка з Березівки / Л. Лук'яненко // Вірую в Бога і в Україну. – К. : МП «Пам'ятки України», 1991. – С. 185–197.
10. Лук'яненко Л. Цивілізаційний вибір України / Л. Лук'яненко // За українську Україну! – К. : [б. в.], 2009. – С. 3–20.
11. Лук'яненко Л. Що далі? / Л. Лук'яненко // Вірую в Бога і в Україну. – К. : МП «Пам'ятки України», 1991. – С. 208–251.
12. Маринович М. Дещо про те, що «не можна читати без брому» / М. Маринович // Українська ідея і християнство, або Коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису : науково-публіцистичне видання. – К. : Дух і Літера, 2003. – С. 19–34.
13. Маринович М. Під ножем Авраама / М. Маринович // Україна на полях Святого Письма : проза вірші, есе, публіцистика листи. – Дрогобич : Відродження, 1991. – С. 95–104.
14. Маринович М. Повнота часу для України / М. Маринович // Україна: дорога через пустелю : зб. статей. – Харків : Фолю, 1993. – С. 7–15.
15. Маринович М. Три виходи з одного геополітичного тупика / М. Маринович // Українська ідея і християнство, або Коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису : науково-публіцистичне видання. – К. : Дух і Літера, 2003. – С. 34–55.
16. Маринович М. Три особливості української ідеї / М. Маринович // Українська ідея і християнство, або Коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису : науково-публіцистичне видання. – К. : Дух і Літера, 2003. – С. 55–63.
17. Мороз В. Репортаж із заповідника імені Берії / В. Мороз // Сучасність. – Ч. 3 – 6 (87 – 90). – 1968. – С. 58–65, 78–86, 75–84, 77–82.
18. Павличко Д. 24 серпня 1991 року / Д. Павличко // Голоси мого життя : статті, виступи, інтерв'ю, документи : [у 2 кн.]. Кн. 2. – К. : Основи, 2013. – С. 216–244.
19. Сверстюк Є. На межі фатальній / Є. Сверстюк // На святі надій : вибране. – К. : Наша віра, 1999. – С. 148–154.
20. Сверстюк Є. Свобода слова і культура думки / Є. Сверстюк // Блудні сини України. – К. : Вид.-полігр. центр «Знання», 1993. – С. 40–45.

21. Сверстюк Є. Україна – не Росія / Є. Сверстюк // На хвилях «Свободи». – Луцьк : Терен, 2004. – С. 102–104.
22. Сверстюк Є. Християнські основи демократії / Є. Сверстюк // На святі надій : вибране. – К. : Наша віра, 1999. – С. 712–714.
23. Стус В. Лист до друзів / В. Стус // Твори у чотирьох томах. Т 4. – Л. : Видавнича спілка «Просвіта», 1994. – С. 467–468.
24. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3–35.

Наталія Дзьомба

К вопросу украинской ментальности в публицистике шестидесятников

Етнопсихологические размышления шестидесятников об украинской нации оформлены в виде двухуровневой структуры «мировоззрение – темперамент». Черты национального характера распределены соответственно к оценочному подходу авторов.

Ключевые слова: ментальность, мировоззрение, национальный характер, темперамент.

Natalia Dzjomba

The Problem of Ukrainian Mentality in Journalism «Sixties»

Analyzed ethnopsychological vision of Sixties about Ukrainian nation outlined in the form of a two-tier structure “worldview - temperament.” The features of national character is categorized by evaluative approach authors.

Keywords: mentality, ideology, national character, temperament.